

УДК 72.01/03 '18/19'

*Доктор архітектури, професор Івашко Ю. В.,
кафедра основ архітектури
і архітектурного проектування
Київського національного університету
будівництва і архітектури*

ДОСВІД ТЕОРЕТИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ АРХІТЕКТУРИ СТИЛЮ МОДЕРН

Анотація. У статті проаналізовано історичні дослідження модерну в різних країнах, внесок вчених, виявлено коло малодосліджених питань.

Ключові слова: архітектура, модерн, дослідження.

Архітектурна і мистецька спадщина модерну різноманітна і складна, оскільки включає не лише безперечні цінності і художні відкриття, але й відверті свідоцтва протиріч, які існували на той час в суспільстві. Через це деякі історики і архітектори сприймали модерн лише як прояв занепаду буржуазної культури кінця ХІХ – початку ХХ століть.

Період функціоналізму-конструктивізму 1920-х років відзначився різко негативним ставленням до архітектурно-мистецької спадщини модерну, оскільки архітектори цього періоду намагалися відмежуватися від своїх попередників. Серед перших дослідників модерну Д. В. Сараб'янов згадує дослідників національного варіанту модерну в Росії А. В. Бакушинського, Г. А. Недошвіна та А. А. Федорова-Давидова [18, с. 282]. Серед перших закордонних дослідників модерну Д. В. Сараб'янов називає німецького дослідника Е. Міхальські, стаття якого «Історико-художнє значення Югендстиля» була видана в Берліні в 1925 році, оскільки саме він вперше намітив історичний підхід до дослідження модерну і визначив його місце між імпресіонізмом і експресіонізмом.

Зміна ставлення західноєвропейських дослідників до спадщини модерну в 1930-х-1940-х роках відбувалась внаслідок багатьох причин. Серед перших закордонних дослідників модерну слід згадати В. Гофмана, Н. Певзнера, М. Реймса, Ф. Шмаленбаха, Р. Шмуцлера [18, с. 279].

Дослідження модерну в 1950-х-1960-х роках переходять на новий рівень передусім через мистецтвознавчі дослідження і художні виставки, які відбуваються в Європі та Америці. У цей період особливе зацікавлення викликають не архітектурні, а передусім культурологічні, естетичні, художні проблеми мистецтва доби модерну. Якщо в 1930-х-1940-х роках основним досягненням досліджень було визнання модерну витоком функціоналізму-конструктивізму, то основним досягненням досліджень 1950-х-1960-х років було

визнання естетичної, архітектурної та мистецької цінності модерну, який вже не оцінюється як «еклектична архітектура доби занепаду». Період 1960-х років характеризувався передусім вирішенням значних містобудівних проблем, які стосувалися також і розвитку міст зі значною історико-культурною спадщиною. Усвідомленню необхідності збереження спадщини модерну сприяв розвиток пам'яткоохоронної сфери і надання окремим історичним територіям категорії охоронних зон та зон регульованої забудови. У цей період формуються засади реставрації об'єктів на основі консервації, тобто максимального збереження автентичного вигляду пам'ятки архітектури.

Одним з перших дослідників модерну радянського періоду був М. Ф. Хомуцький, який вважав його різновидом еkleктики. Виразником протилежної думки про самостійність модерну як явища і нетотожність його з еkleктикою був іноземний вчений М. Певзнер. Існували й інші дослідження радянських авторів, які виділяли аспект подібності раціоналістичного модерну і конструктивізму. Парадокс полягає в правильності всіх цих протилежних поглядів. З одного боку, не можна заперечувати зв'язок модерну і псевдостилів (історизму-еклектизму) II-ої половини XIX століття, з другого – не відрізнити новаторських засад проектування в стилі модерн від попередніх методів проектування «в дусі історизму» чи не помічати органічність виникнення функціоналізму-конструктивізму з раціоналістичного модерну. Крім цього, неможливо розглядати феномен модерну без всебічного аналізу соціального і культурно-мистецького підґрунтя доби модерну.

У Радянському Союзі ставлення до спадщини модерну було негативним. Одними з перших досліджень, які змінили негативну оцінку модерну, були наукові праці Є. І. Кириченко, присвячені петербурзьким прибутковим будинкам в стилі модерн і творчості архітектора Ф. Шехтеля. Після певного спаду поглиблений інтерес до модерну виник наприкінці 1970-х років вже на новому рівні, оскільки з'явилася необхідність об'єктивного усвідомлення спадщини модерну. Крім Є. І. Кириченко [12], дослідженням цього стилю займалися російські вчені-історики: А. О. Берсенева [2], Є. А. Борисова [4], В. С. Горюнов та М. С. Тублі [6], Т. П. Каждан [4], В. В. Кирилов [10] і його син В. В. Кирилов [11], В. Г. Лісовський [14], Б. М. Кириков [9], С. С. Лешоко, О. Б. Ушакова [25], М. В. Нащокіна [15], О. В. Орельська [16], Д. В. Сараб'янов [18] та Г. Ю. Стернін [5, 21-23], які досліджували модерн Західної Європи і Росії.

Модерн в Україні досліджувався відомими вченими В. І. Тимофійенком [24], В. В. Чепеликом [27], В. Є. Ясієвичем [28]. Модерну присвячені окремі розділи «Всеобщей истории архитектуры» та «Історії української архітектури». Описи окремих пам'яток модерну знаходяться в різних томах «Памятников градостроительства и архитектуры УССР», в «Зводі пам'яток історії та культури

України» [7] та в інших наукових виданнях. Останнім часом наукова спадщина модерну та історична архітектурна спадщина в Україні поповнилася дослідженнями С. В. Біленкової [1], Ю. О. Бірюльова [3], О. М. Друг, Г. С. Духовичного [20], В. Ієвлевої [8], А. І. Коваленка [13], В. О. Кодіна, Т. О. Кулешової, Д. В. Малакова, О. Г. Мокроусової, Л. К. Поліщук [17], Л. В. Прибєги, О. М. Сердюк [19], Т. В. Скібіцької [20], М. М. Стакян, Г. В. Шевцової.

Проблематика дослідження модерну різними вченими в Україні та за кордоном може бути зведена до наступного:

- культурологічні, естетичні, художні проблеми європейського модерну, модерн як самобутнє явище досліджували: Ф. Шмаленбах, Р. Шмуцлер, М. Реймс, М. Певзнер, В. Гофман, Г. Ю. Стернін, О. А. Борисова, В. Г. Лісовський, В. С. Горюнов, М. П. Тублі;

- причини виникнення, специфіку прояву, стильову своєрідність, періодизацію, композиційні принципи модерну, новаторство, зв'язок між осередками модерну різних країн, елементи модерну досліджували: Г. Ю. Стернін, О. А. Борисова, Є. І. Кириченко, Д. В. Сараб'янов, В. Г. Лісовський, В. В. Кирилов, М. В. Нащокіна, А. А. Берсенева, О. В. Орельська, С. Гроса, С. С. Лєвошко, О. Б. Ушакова, Г. А. Пархоменко;

- аналізу впливів зовнішніх факторів і внутрішньостильових процесів, зв'язку модерну з іншими стилями присвячені праці Г. Ю. Стерніна, О. А. Борисової, В. Г. Лісовського, В. С. Горюнова, М. П. Тублі, О. В. Орельської, Г. А. Пархоменко;

- історичні описи об'єктів модерну, біографії архітекторів, які працювали в модерні, досліджувалися: В. Г. Лісовським, Б. М. Кіриковим, С. С. Лєвошко, О. Б. Ушаковою, М. В. Нащокіною, Д. В. Малаковим, О. М. Друг, О. П. Сердюк, Г. С. Духовичним, Т. В. Скібіцькою, Г. А. Пархоменко;

- дослідженням і популяризацією національної специфіки модерну в Україні (українського модерну) займалися: Д. П. Галаган, Л. М. Жемчужников, О. Г. Слєстїон, Г. К. Лукомський, В. Г. Кричевський, К. В. Шероцький, Є. Н. Сердюк, К. М. Жуков, Д. М. Дяченко, М. Г. Філянський, С. П. Тимошенко, І. І. Труш, В. К. Троценко, Д. В. Антонович, І. І. Левинський, В. Є. Ясієвич, В. В. Чепелик, Г. С. Духовичний, Т. В. Скібіцька, В. В. Вечерський, В. Ф. Отченашко;

- сучасні дослідження регіональної специфіки модерну України висвітлені в наукових працях: Ю. С. Бірюльова, В. В. Кодіна, С. В. Біленкової, Л. К. Поліщук, М. М. Стакян;

- причини виникнення модерну в Україні на тлі історичної ситуації в країні наприкінці ХІХ – початку ХХ століть і впливів зовнішніх чинників висвітлювалися: В. Є. Ясієвичем, О. П. Сердюк, Г. С. Духовичним, Т. В. Скібіцькою, Ю. С. Бірюльовим, С. В. Біленковою, Л. К. Поліщук, М. М. Стакян.

Специфіку модерну як стилю, особливості прояву стилю в Україні в цілому і в межах окремих осередків, різновиди модерну з описом характерних об'єктів досліджували: В. Є. Ясієвич, Ю. С. Бірюльов, О. П. Сердюк, Т. В. Скібіцька, С. В. Біленкова, Л. К. Поліщук, М. М. Стакян. В. Є. Ясієвич виявив періодизацію модерну: два періоди – ранній і пізній; і пов'язав їх зі школами в окремих містах.

– осередки модерну в Україні вивчали В. Є. Ясієвич, Ю. С. Бірюльов, С. В. Біленкова, Л. К. Поліщук, Т. В. Скібіцька, О. П. Сердюк, М. М. Стакян, які класифікували осередки модерну по розташуванню в містах, виявили специфіку осередків модерну в межах одного міста. В. В. Чепелик вперше ввів термін «український модерн», як назву основного різновиду національно-романтичного модерну в Україні і детально висвітлив його своєрідність.

Національно-романтичний модерн України (зокрема, його основний різновид, який він називав українським архітектурним модерном) досліджений в працях В. В. Чепелика [27].

Результати дослідження В. В. Чепеликом українського модерну полягають в наступному [27]:

- виділено три етапи українського архітектурного модерну: 1903-1917, 1920-1930, 1934-1941 роки;
- підкреслено безпосередній зв'язок виникнення українського архітектурного модерну і настроїв, і тенденцій в тогочасному суспільстві;
- виявлено напрямки в українському архітектурному модерні: народностильовий, раціоналістичний, необароковий, сецесійно-романтичний;
- підкреслено, що загалом український архітектурний модерн виявився в шести стильових течіях: модерністичній (загальноєвропейській), сецесійно-романсько-візантійській, народностильовій, необароковій, раціоналістичній, неокласицистичній;
- наголошено, що розвиток українського модерну відбувався майже одночасно в усіх регіонах України, в містах і селах;
- виявлено п'ять регіональних осередків українського архітектурного модерну: полтавський (з 1903 р.), львівський (з 1904 р.), харківський (з 1909 р.), київський (з 1907 р.) та петербурзький (з 1912 р.);
- охарактеризовано композиційні й морфологічні принципи українського архітектурного модерну;
- підкреслено значення українського архітектурного модерну в світовій спадщині модерну.

Результати наукового дослідження В. Є. Ясієвича були опубліковані наприкінці 1980-х років в монографії «Архитектура Украины на рубеже XIX-XX веков» [28]. Модерн в Україні – це лише один з аспектів цього дослідження, яке охоплює містобудівний аспект забудови великих і середніх міст цього періоду,

розгляд типологічних і об'ємно-планувальних особливостей будівель різного функціонального призначення і побіжно – архітектурні стилі кінця XIX – початку XX століть. В. Є. Ясієвич також не відокремив з розгляду еkleктизм та історизм і раціоналістичні течії, тим самим підтверджуючи зв'язок між неостілями, модерном і функціоналізмом-конструктивізмом. Він також виявив ті внутрішні причини, які сприяли генезі в межах модерну і підкреслив певну «еклектичність» модерну в Україні, вважаючи еkleктику тим методом, який посприяв наприкінці XIX століття відходу від традиційних методів проектування та будівництва. Втім, на відміну від В. С. Горюнова та В. І. Тимофієнка, які не вважали модерн стилем, В. Є. Ясієвич користувався традиційним у науковій і популярній літературі сполученням «стиль модерн». Оскільки модерн розглядається в монографії В. Є. Ясієвича [28] лише як аспект розвитку архітектури України кінця XIX – початку XX століть, він не ставить задачу детального дослідження стилю, наводячи лише основні характеристики, основні школи з об'єктами і характеристиками й висновки щодо значення модерну в архітектурі України, а також етапи розвитку модерну.

Втім, деякі аспекти вимагали додаткового дослідження, що, власне, і було зроблено в дисертації автора статті:

- дослідити передумови, закономірності й причини виникнення модерну в Європі, у Росії і в Україні та їх взаємозв'язки;
- виявити специфіку розвитку модерну на містобудівному, об'єктному і поелементному рівнях, проаналізувати формотворення модерну;
- уточнити періодизацію модерну в окремих регіонах України, виявити зв'язок між стилістикою і певним періодом;
- обґрунтувати специфіку модерну через аналіз формотворення, розробити реставраційні і пам'яткоохоронні рекомендації;
- виявити специфічну роль українського модерну в модерні України, його відмінність від модерну Європи і Росії.

Література

1. Біленкова С. В. Архітектура Чернівців XIX – першої половини XX століть. / Світлана Вікторівна Біленкова. — Чернівці: Видавничий дім “Букрек”, 2009. — 440 с.
2. Берсенева А. А. Европейский модерн: Венская архитектурная школа / А. А. Берсенева. — Екатеринбург, изд-во Уральского ун-та. — 1991. - 210 с.
3. Бірюльов Ю. Мистецтво львівської сецесії / Юрій Бірюльов. — Л.: Центр Європи, 2005. — 184 с.

4. Борисова Е. А. Русская архитектура конца XIX — начала XX в. / Борисова Е. А., Каждан Т. П. — М.: Наука, 1971. — 238 с.
5. Борисова Е. А. Русский модерн. / Борисова Е. А., Стернин Г. Ю. — М.: Советский художник, 1990. — 360 с.
6. Горюнов В. С. Архитектура эпохи модерна. Концепции. Направления. Мастера / В. С. Горюнов, М. П. Тубли. — СПб.: Стройиздат, 1992. — 300 с.
7. Звід пам'яток історії та культури України. Київ : Енцикл. вид. Кн. 1, ч. 1. А-Л / [редкол. тому: відп. ред. П. Тронько та ін.] — К. : УРЕ, 1999. — 580 с.
8. Ієвлева В. Пам'ятки індустріального розвитку Києва кінця XIX — першої третини XX століття. / В. Ієвлева. — К.: Прес-КІТ, 2008. — 248 с.
9. Кириков Б. Архитектура петербургского модерна. Особняки и доходные дома / Борис Михайлович Кириков.— СПб. : Коло, 2006. — 576 с.
10. Кириллов В. В. Архитектура русского модерна (опыт формологического анализа) / В. В. Кириллов. — М. : Изд-во Моск. ун-та, 1979. — 214 с.
11. Кириллов В. В. Архитектура “северного модерна” / Василий Владимирович Кириллов. — М.: УРСС, 2001. — 110 с.
12. Кириченко Е. И. Русская архитектура 1830-1910-х годов / Евгения Ивановна Кириченко. — М.: Искусство, 1982. — 400 с., ил.
13. Коваленко А.І. Перлини кримської архітектури: історія і принципи формотворення кримської архітектури кінця XIX – початку XX століть / А. І. Коваленко. — Сімферополь: ДП «Таврія», 2011. — 288 с.
14. Лисовский В. Г. Ещё раз о проблеме идентификации и систематизации наследия модерна / Владимир Григорьевич Лисовский // Архитектура эпохи модерна в странах балтийского региона. – Санкт-Петербург: НИИТИАГ РААСН, 2013. — С.63-64 .
15. Нащокина М. Московский модерн / Мария Нащокина. — М. : Жираф, 2003. — 560 с.
16. Орельская О. В. Архитектура эпохи модерна в Нижнем Новгороде / Ольга Владимировна Орельская. — Н. Новгород : Бегемот, 2000. — 159 с.
17. Поліщук Л. К. Сецесія в архітектурі Станіслава кін. XIX – поч. XX ст. : дис. на здобуття наукового ступеня кандидата архітектури : 18. 00. 01 / Поліщук Лариса Клавдіївна. — Прикарп. ун-т ім. В. Стефаника держ. НДІ теорії та історії арх. і мист. — К. ,2003. — 273 с.
18. Сарабьянов Д. В. Стиль модерн / Д. В. Сарабьянов. — М.: Искусство, 1989. — 295 с., ил.
19. Сердюк О. Київське житло другої половини XIX — початку XX століття / О. М. Сердюк. — Л. :Центр Європи, 2010. — 608 с.

20. Скібіцька Т. Київський архітектурний модерн (1900-1910-і роки) / Автор вступ. с. Духовичний Г. // Т. В. Скібіцька. — Л. : Центр Європи, 2011. — 232 с. , іл.
21. Стернин Г. Ю. Художественная жизнь России на рубеже XIX-XX вв. — М., 1970.
22. Стернин Г. Ю. Художественная жизнь России начала XX века. — М., 1976.
23. Стернин Г. Ю. Русская художественная культура второй половины XIX – начала XX в. — М., 1994.
24. Тимофієнко В. Зодчі України кінця XVIII – початку XX століть: Біографічний довідник / Володимир Іванович Тимофієнко. — К.: НДІТІАМ, 1999. — 475 с.
25. Ушакова О. Б. Взаимоотношение историзма и нового стиля в балтийском модерне / Ольга Борисовна Ушакова // Архитектура эпохи модерна в странах балтийского региона. — Санкт-Петербург: НИИТИАГ РААСН, 2013. — С.44 –45.
26. Фремpton К. Современная архитектура: Критический взгляд на историю развития / Кеннет Фремpton; [под ред. В. Л. Хайта]. — М.: Стройиздат, 1990. — 535 с.
27. Чепелик В. В. Український архітектурний модерн / Віктор Васильович Чепелик. — К.: КНУБА, 2000. — 378 с., іл.
28. Ясиевич В. Е. Архитектура Украины на рубеже XIX — XX веков / Владимир Евгеньевич Ясиевич. — К.: Будівельник, 1988. — 184 с.

Аннотация. В статье проанализированы исторические исследования модерна в разных странах, вклад учёных, выявлен круг малоисследованных вопросов.

Ключевые слова: архитектура, модерн, исследования.

Abstract. In the article were analyzed the historical researches of Art-nouveau in different countries, the investigations of scientists, were discovered the unknown questions.

Key words: architecture, Art-nouveau, researches.